DOI: 10.19195/0137-1150.170.11

Data przesłania artykułu: 25.09.2018

Data akceptacji artykułu: 3.12.2018

BARTOSZ JUSZCZAK

Uniwersytet Wrocławski, Polska

Dominujące elementy obcojęzyczne w wybranych słowiańskich dialektach miejskich (ze szczególnym uwzględnieniem dialektu miejskiego Ostrawy)*

Dialekty miejskie (dalej: DM), gwary miejskie, zwane niegdyś popolicie językiem miasta¹, od lat sześćdziesiątych ubiegłego wieku² cieszą się dużym zainteresowaniem lingwistów słowiańskich, co pokazuje, że kategoria ta jest niezwykle ważna i cenna dla badań nad zróżnicowaniem języka ogólnonarodowego oraz aspektami socjolingwistycznymi. Rozrost czeskich i polskich miast, a ogólniej europejskich w XIX i XX wieku, którego następstwem był napływ ludności w poszukiwaniu pracy, najczęściej z terenów wiejskich, stworzył idealne warunki do formowania się DM, języka specyficznego, przynależącego *stricte* do jednego miasta i jego mieszkańców. Na podparcie tezy dotyczącej formułowania się DM na podstawie czynników gwarowych możemy przytoczyć słowa Aleksandra Wilkonia: „Powstawanie odmian mieszanych dokonuje się w drodze dyfuzji odmian potocznych języka ogólnego z potocznym językiem gwary”³. O ważności DM i ich wpływie na kształtowanie się statusu języka w ogóle i sy-

* W tym miejscu chciałbym złożyć serdeczne podziękowania Pani Prof. Marii Krčmowej za nieocenioną pomoc w rozpoznaniu problematyki dialektów miejskich w Czechach oraz powstaniu niniejszego artykułu, za cenne rady i uwagi oraz życzliwość, którą przejawiała podczas spotkań i konsultacji naukowych.

¹ Określenie *język miasta* jest współcześnie traktowane jako termin naukowy używany w szeroko rozumianych interdyscyplinarnych badaniach przestrzeni miejskiej.

² Por. A. Furdal, *Podział polskich dialektów miejskich*, „Rozprawy Komisji Językowej WTN” 1966, nr 6, s. 155–161; *idem*, *Materiały do kwestionariusza do badań dialektów kulturalnych i miejskich w Polsce*, „Rozprawy Komisji Językowej WTN” 1973, nr 9, s. 41–59; M. Krčmová, *Běžně mluvený jazyk v Brně*, Brno 1981; J. Skulina, *Ostravská mluva*, Ostrava 1979.

³ A. Wilkoń, *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*, Katowice 2000, s. 26.

tuacji językowej pisał między innymi Bohumír Dejmek, podkreślając: „Upozorňuje se na to, že jazyk obyvatel měst, jako převážné část i našeho obyvatelstva, začíná významně zasahovat do formování současné jazykové situace”⁴. Powstanie DM skutkuje zatem pojawieniem się nowej odmiany języka ogólnonarodowego, która w wypadku niektórych DM istnieje współcześnie, jednakże często pełni inne funkcje niż kilkadziesiąt lat temu — nie jest systemem służącym do porozumiewania, lecz należy do środków wyróżniających i odróżniających dane miasto od innych, poprzez język wskazuje na jego wyjątkowość i niepowtarzalność. Jak podkreśla Wilkoń, DM możemy zatem na podstawie różnych dyferencjacji współczesnego języka polskiego uważać za trzecią odmianę współczesnej polszczyzny, stanowiącą kod mieszany⁵.

W kręgu moich zainteresowań znajduje się pięć szeroko rozumianych DM: gwara warszawska (dalej: GW), dialekt miejski Poznania (dalej: DMP), dialekt miejski Brna (dalej: DMB)⁶, dialekt miejski Lwowa (dalej: DML) oraz dialekt miejski Ostrawy (dalej: DMO). Wszystkie wymienione dialekty należą do dziewiętnastowiecznych fenomenów językowych i powstały w burzliwie rozwijających się miastach słowiańskich. Czynniki, które formowały przedstawione dialekty, są różne. Należą do nich: ekspansywny rozwój i urbanizacja oraz rozwój przemysłu, który napędzała rewolucja przemysłowa, a także szeroko rozumiane kontakty językowo-kulturowe. Wskazane czynniki odcisnęły piętno na strukturze i zasobie leksykalnym wspomnianych dialektów oraz na sferze kulturowej i obyczajowej samych użytkowników. Istotne z lingwistycznego punktu widzenia jest to, że wszystkie wskazane dialekty zostały szczegółowo opracowane w formie monografii oraz artykułów naukowych⁷, a także w postaci prac leksykograficznych⁸, ponieważ stanowią współcześnie gotowy materiał lingwistyczny do różnorodnych badań językoznawczych (w opozycji do źródeł amatorskich tworzonych przez pasjonatów danych DM).

Autor niniejszego artykułu stawia sobie za cel pokazanie elementów obcojęzycznych w różnych DM Słowiańszczyzny, a także wskazanie dróg i sposobów

⁴ B. Dejmek, *Postavení městské mluvy v současné jazykové situaci*, „Naše řeč” 4, 1978, nr 61, s. 183.

⁵ A. Wilkoń, *Typologia odmian językowych...*, s. 26.

⁶ Ze względu na potrzeby artykułu w sferę zainteresowań nad DMB włączam również współistniejący tam socjolekt — hantec, interesujący z punktu widzenia elementów obcych.

⁷ *Słownik gwary miejskiej Poznania*, red. M. Gruchmanowa, B. Walczak, Warszawa-Poznań 1999; M. Gruchmanowa, M. Witaszek-Samborska, M. Żak-Święcicka, *Mowa mieszkańców Poznania*, Poznań 1986; M. Krčmová, *Běžné mluvený jazyk...*; H. Kurkowska, *O języku Warszawy*, [w:] *Współczesna polszczyzna: wybór zagadnień*, Warszawa 1981, s. 175–176; Z. Kurzowa, *Polszczyzna Lwowa i kresów południowo-wschodnich do 1939 roku*, Kraków 2006; O. Nováček, *Brneňská plotna*, Brno 1929; B. Osowski, *Germanizmy leksykalne w gwarze miejskiej Poznania i brneňskim hantecu*, „Slavia Occidentalis” 70, 2013, nr 1, s. 101–114; J. Skulina, *Ostravská mluva...*

⁸ P. Dvorník, P. Kopřiva, *Velký slovník hantecu*, Brno 2013; *Słownik gwary miejskiej...*; B. Wiczorkiewicz, *Słownik gwary warszawskiej XIX wieku*, Warszawa 1966; D. Záruba, *Ostravský slovník*, Ostrava 2007; *Лексикон львівський: поважно і на жарт*, ред. Н. Хобзей, Львів 2009.

przenikania tych elementów (przede wszystkim leksykalnych) do danej formacji miejskiej. Takie sformułowanie celu pozwoli nam również na przedstawienie leksyki pochodzenia polskiego w dialekcie miejskim na podstawie danych leksykograficznych. Dzięki ukazaniu obcego czynnika w DMO, jakim jest język polski (a raczej dialekty śląskie występujące w pobliżu), możliwe będzie wskazanie zróżnicowania leksykalnego i charakteru polskich „pozostałości” językowych.

Analiza danych słownikowych różnych DM Słowiańszczyzny utwierdza nas w przekonaniu, że omawiane formacje językowe przy olbrzymim ich zróżnicowaniu (genetycznym, strukturalnym, składniowym, a także leksykalnym, gdy leksyka nominuje podstawowe pojęcia, rzeczy, charakter czy czynności) wykazują podobną otwartość na przyjmowanie w swoje zasoby elementów obcojęzycznych, które pełnią w nich rozmaite funkcje, między innymi nominacyjną i wartościującą.

Można wyróżnić dwie drogi, którymi elementy obcojęzyczne przedostają się do DM. Roboczo możemy je scharakteryzować jako drogę zewnętrzną oraz drogę wewnętrzną.

Droga zewnętrzna to klasyczne zapożyczenie polegające na importowaniu jednostek z języka A do języka B (określonego DM), która następuje w wyniku oddziaływania (najczęściej) kulturowo-cywilizacyjnego w określonym miejscu i czasie. Zapozyczenia zewnętrzne należą do najczęstszych, choć droga wewnętrzna w procesie zapożyczania elementów obcych jest również zauważalna, co możemy pokazać na przykładzie GW i jej elementów rosyjskich, które przedostały się do języka ogólnego⁹. Zapozyczanie obcych elementów językowych nie dotyczy tylko DM, a najczęstszym biorcą pożyczek jest język ogólny.

Dalej zostanie przedstawiona charakterystyka pięciu wspomnianych DM z uwzględnieniem podłoża, na którym powstały, a także charakteru i pochodzenia pożyczek językowych będących wyraźnym i znaczącym budulcem każdej z formacji.

Początki kształtowania się GW w powiązaniu z dialektami północno-mazowieckimi datuje się na koniec XVIII wieku, choć największy rozwój przypada na pierwszą połowę XIX wieku. Gwara była językiem mówionym mieszanym mieszkańców stolicy, a do jej użytkowników należeli przede wszystkim przedstawiciele niższych warstw społecznych. Z punktu widzenia zasobu leksykalnego większość słownictwa stanowi leksyka rdzenna (rodzima), widoczne są również pożyczki proveniencji rosyjskiej, niemieckiej, jidysz i francuskiej¹⁰. Najliczniejsze są zapożyczenia rosyjskie (264 jednostki¹¹), które zapełniają pola semantyczne związane z robotniczą działalnością konspiracyjną, nazwami broni, nazwami instytucji państwowych, różnego rodzaju zawodów — na przykład *achrana* ‘ochro-

⁹ B. Juszcak, *Gwara warszawska jako medium w procesie zapożyczania z języka rosyjskiego do polszczyzny*, „Slavica Wratislaviensia” 165, 2017, s. 179–191.

¹⁰ Pozostałe pożyczki, między innymi z jidysz, języka francuskiego, niemieckiego rejestrowane są w dużo mniejszych ilościach, zob. B. Wiczorkiewicz, *Słownik gwary warszawskiej...*, s. 39–40.

¹¹ *Ibidem*, s. 181.

na', *bumaga* 'pismo urzędowe', *dzielo* 'sprawa', *kazna* 'skarb państwa'. Ciekawą grupą są przysłowki i wyrażenia adverbialne o różnej aksjologii i charakterze, które poprzez medium gwary warszawskiej przeniknęły do języka ogólnego — na przykład *abarotno* 'na odwrót', *ciut* 'trochę', *toczka w toczkę* 'kropka w kropkę, zupełnie tak samo'¹².

W podobnym okresie ukształtował się na podłożu gwar wielkopolskich DMP, którego rozwojowi — jak w wypadku wszystkich wymienionych dialektów — sprzyjał napływ ludności z okolicznych wsi i włączenie do miasta pobliskich terenów wiejskich. Nieco inaczej wygląda sytuacja pożyczek leksykalnych, których głównym źródłem jest język niemiecki. Sytuacja ta była spowodowana, jak podkreślał Błażej Osowski, „warunkami społecznymi w danym mieście”, w jakich żyła społeczność polska w Poznaniu. Ślady tych wydarzeń historycznych z XVIII i XIX wieku obserwujemy w zasobie leksykalnym DMP, w którym pożyczki niemieckie stanowią 89% wszystkich zapożyczeń¹³ i zapełniają podstawowe pola semantyczne dialektu — na przykład *bube* 'chłopiec', *bana* 'pociąg', *futer* 'pożywienie, pasza', *rojber* 'łobuziak'¹⁴.

Kontynuując prezentację interesujących nas dialektów, należy się zwrócić ku DMB (brněnská městská mluva) oraz hantecowi. Rozwój DMB jest odmienny w porównaniu do innych DM. Różnica jest związana z istniejącą tam sytuacją bilingwalną niemiecko-czeską, mającą swój początek już w XIII wieku¹⁵. W XIX i na początku XX wieku w Brnie obserwuje się dominację języka niemieckiego, a także niemieckich instytucji oświatowo-państwowych (urzędy, szkoły¹⁶). W ten sposób sfera komunikacyjna obu narodowości była wypełniona dwoma językami, również w kontaktach niższych warstw społecznych, które wzajemnie się uzupełniały: „česko-německá byla i sama každodenní komunikace nižších společenských vrstev [...]”¹⁷. Sytuacja ta miała wpływ na powstanie specyficznej odmiany miejskiego języka codziennego i jego struktury. Wspomniany bilingwizm, jak pisze M. Krčmová, był sytuacją naturalną: „obyvatel města byl nutně pasivně bilingví a podněty obou jazyků získávalo dítě stejně přirozeně”¹⁸. Zauważalny jest również brak świadomości narodowej współżyjących narodów oraz granicy pomiędzy dość płynnym używaniem dwóch odrębnych języków: „nemohla existovat ani přesná hranice mezi »domácím« a »cizím« vyjádřením, kterou

¹² B. Juszczak, *Przysłowki i wyrażenia adverbialne pochodzenia rosyjskiego w języku polskim (I)*, „Slavica Wratislaviensia” 166, 2018, s. 147–159.

¹³ B. Osowski, *Germanizmy leksykalne...*, s. 103–104.

¹⁴ *Słownik gwary miejskiej...*, *passim*.

¹⁵ M. Krčmová, *Nad mluvou města Brna*, [w:] *Mesto a jeho jazyk*, red. S. Ondrejovič, Bratislava 2000, s. 67.

¹⁶ Jak podkreśla Krčmová, w roku 1900 wskazuje się istnienie 6 czeskich szkół, podczas gdy niemieckich było 27, por. *ibidem*, s. 68.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, s. 69.

počiťujeme dnes”¹⁹. DMB podobnie jak DMP był w pierwszej kolejności zasila-ny elementem niemieckim — na przykład *mutr* ‘matka’, *brif* ‘list’, *ratec* ‘ratusz’, *šalina* ‘tramwaj’²⁰. Bardzo rzadko odnotowuje się pożyczki z innych języków (polskiego — na przykład *gemba* ‘usta’, *glodec* ‘głód’; rosyjskiego — na przykład *pizda* ‘żeńskie genitalia’, *děny* ‘pieniądze’; francuskiego — na przykład *komplíc* ‘kolega’, *kmin* ‘kłamca’). Pożyczki niemieckie stanowią najliczniejszą grupę — 64% ogółu zapożyczeń²¹ odnotowanych w słowniku *Slovník nespisovné češtiny*²².

DML należy sytuować wśród dialektów południowokresowych, w których substrat języka polskiego został wzbogacony o elementy niemieckie, ukraińskie, czeskie i jidysz. Obok gwary inteligencji Lwowa powstaje również gwara nizin społecznych — bałak, który podobnie jak wszelkie formacje typu miejskiego przenika w różnym stopniu do gwary inteligencji lwowskiej. Do najliczniejszych pożyczek w dialekcie miejskim Lwowa, podobnie jak w opisywanych formacjach, należą zapożyczenia niemieckie, co sygnalizowali językoznawcy, między innymi Seifert-Nauka²³ oraz Halina Karaś, która wyróżnia 48 germanizmów w *Kronikach Lwowskich* — na przykład *becyrk* ‘urząd powiatowy’, *sztyftować* ‘wystawiać, formować, uzbrajać własnym kosztem wojsko’, *frajter* ‘podoficer inspekcyjny, kapral’, *inserat* ‘ogłoszenie w czasopiśmie’²⁴. Poza istotnym elementem zewnętrznym zauważamy, że gwara ta, podobnie zresztą jak gwara warszawska, mogła stanowić medium w procesie przenikania pożyczek *stricto* gwarowo-miejskich do polszczyzny. Potwierdzeniem tej tezy mogą być pożyczki frekwentowane do dziś w polszczyźnie ogólnej, na przykład *haczyk* ‘pogrzebac’, *druszlak* ‘cedzak’²⁵.

Przyglądając się ogólnej charakterystyce zapożyczeń w DMO, zauważamy tam przewagę przejętej leksyki niemieckiej, która przejawia się w różnych polach semantycznych, między innymi w nazwach różnych obiektów, leksyce górniczej i hutniczej, języku dziennikarzy, leksyce sportowej i innych²⁶. O ekspansji niemieckiej terminologii wspomina również Rudolf Šrámek: „tato nová vrstva neslovan-ského živlu, třebas nepočetná, přinesla s sebou i odbornou terminologii hornickou a hutnickou, která se — přizpůsobena domácím hláskovým a gramatickým zákonostem — brzy rozšířila”²⁷.

¹⁹ Sytuacja ta zmieni się w drugiej połowie XIX wieku wraz ze wzrostem świadomości narodowej, co doprowadziło do rosnących podziałów pomiędzy Czechami a Brneńczykami. *Ibidem*.

²⁰ *Slovník nespisovné češtiny*, red. J. Hugo, Praha 2009.

²¹ B. Osowski, *Germanizmy leksykalne...*, s. 104.

²² *Slovník nespisovné češtiny...*, *passim*.

²³ I. Seifert-Nauka, *Zapożyczenia niemieckie galicyjskiej gwary żołnierskiej w dawnym dialekcie miejskim Lwowa*, „Rozprawy Komisji Językowej WTN” 1987, nr 18, s. 99–112.

²⁴ H. Karaś, *Germanizmy leksykalne w Kronikach Lwowskich Jana Lama*, „Poradnik Językowy” 1989, nr 9–10, s. 642–643.

²⁵ *Słownik naszych dziadków Bałaku lwowskiego*, b.d., <http://www.czyszki1350.republika.pl/sloownik.htm> [dostęp: 6.03.2018].

²⁶ J. Skulina, *Ostravská mluva...*, s. 74–92.

²⁷ R. Šrámek, *Labyrintem vlastních jmen a nářečí*, Brno 2016, s. 14.

W książce Josefa Skuliny zadziwia jedno, mianowicie autor, konstatując oddziaływanie języka polskiego na dialekty laskie: „přes násilné snahy germanizační v minulosti nezánikl a nyní směřuje vývojově k národnímu jazyku polskému”²⁸, opisując materiał językowy, bardzo rzadko wskazuje na polską proveniencję niektórych pożytek — na przykład *paskudny* ‘rozpustny’, *petruška* ‘pietruska’, *byt zdravy jak byk* ‘być zdrowym jak byk’²⁹.

Podsumowując przedstawioną charakterystykę pięciu formacji miejskich, możemy stwierdzić, że w każdym z określonych dialektów istnieje bardzo duża dysproporcja pomiędzy zapożyczeniami z języka, który możemy nazwać „głównym dawcą”, w porównaniu z pożyczkami z innych. W przypadku DMP, DMO, DMB i DML przeważają pożyczki niemieckie. Odmienną sytuację obserwujemy w GW, w której zapożyczenia z języka rosyjskiego stanowią najliczniejszą grupę — około 3% całego zasobu leksykalnego GW³⁰. Pożyczki z „głównego języka dawcy” należą we wszystkich przypadkach do najliczniejszych i częściowo wypełniają brakujące nominacje, wzbogacają codzienną sferę komunikacyjną bądź dublują rodzimą leksykę. Warto podkreślić, że leksyka obca we wskazanych DM na poziomie potocznym i codziennym ma często charakter wulgarny i ekspresywny oraz pejoratywny, który w wypowiedziach ma za zadanie przeniesienie silniejszego ładunku ekspresywno-emocjonalnego, podnoszącego wagę zaistniałej sytuacji komunikacyjnej. Należy zaznaczyć, że owa silna ekspresywność jest ogólnie typowa dla komunikacji spontanicznej, rozmów prywatnych czy spotkań grupowych, najczęściej w gronie męskim.

Droga wewnętrzna. Elementy obcojęzyczne (w ujęciu synchronicznym) mogą stanowić kontynuanty starych zasobów dialektalnych, na których podstawie formował się określony DM. Taką sytuację obserwujemy między innymi w zakresie DMO, a także DMB ze względu na długotrwały kontakt Niemców i Czechów na terytorium Brna.

W celu wyjaśnienia istoty zagadnienia przedstawię krótką charakterystykę DMO. Dialekt ten, czy też język mówiony mieszkańców, powstał na podstawie wariantu wschodniego narzeczy śląskich³¹. Skulina słusznie zauważa, że w powstawaniu narzeczy śląskich znaczną rolę odgrywają dwa czynniki, które w innych dialektach czeskich nie są spotykane. Po pierwsze jest to wpływ języka niemieckiego w wypadku dialektów śląskich północnych i północno-zachodnich. Po stronie wschodniej opisywanej grupy odnotowuje się zaś wpływy sąsiedztwa z mieszkanką dialektów polsko-czeskich. Drugim czynnikiem (pozajęzykowym) są szeroko rozumiane procesy industrializacji i urbanizacji Ostrawy, mające początki w XVIII wieku, związane przede wszystkim z wydobywaniem węgla, a co za tym idzie — z większym zapotrzebowaniem na pracowników z okolic wiejskich

²⁸ J. Skulina, *Ostravská mluva...*, s. 44.

²⁹ *Ibidem*, s. 94–96.

³⁰ B. Juszczak, *Gwara warszawska...*, s. 181.

³¹ R. Šrámek, *Jak se proměňují slezská nářečí*, [w:] *Český jazyk na přelomu tisíciletí*, red. F. Daneš, Praha 1997, s. 232.

wraz z powstaniem aglomeracji miejskiej. Warunki te z punktu widzenia powstawania DM sprzyjały wytworzeniu specyficznego języka miasta, na który składają się elementy leksykalno-gramatyczne różnych grup społecznych, przede wszystkim robotników, urzędników i inteligentów.

Materiał empiryczny, który zawiera elementy polskie w dialekcie Ostrawy, został zaczerpnięty ze słownika Dalibora Záruby *Ostravsky slovník*³². Poniekąd już sam tytuł słownika³³ charakteryzuje nam DMO, a mianowicie krótką wymowę — nie ma tam długości, w przeciwieństwie do literackiego języka czeskiego (w wypadku przymiotnika *ostravsky* lit. cz. *ostravský* oraz rzeczownika *slovník* lit. cz. *slovník*). Wyekscerpowany materiał stanowi wstępnie 129 leksemów i 8 związków wyrazowych, które poprzez swoją formę i semantykę wskazują na proveniencję polską. Z zebranego materiału odrzucamy jednostki, które mają podobną formę do wyrazów polskich, a występują w narzeczach czeskich lub w języku ogólnym — na przykład *slivka* ‘śliwka’ (morawskie); *cyganit* ‘kłamać’ (ogólnoczeskie); *plachta* ‘prześcieradło’ (morawskie)³⁴, co zostało sprawdzone w materiałach czeskiego atlasu językowego — *Český jazykový atlas*³⁵ (dalej: ČJA). Za polskie pozostałości uznajemy jednak te leksemy, które zgodnie z danymi ČJA występują tylko na obszarze narzeczy śląskich. Nie są uwzględnione również leksemy zawierające rdzenie mogące sugerować proveniencję polską, a które uległy wyłącznie zmianom fonetycznym typowym dla czeskiej grupy narzeczy śląskich — na przykład *zbuj* ‘zbój’; *čopka* ‘czapka’; *kocur* ‘kocur’³⁶.

Pozostałe najbardziej reprezentatywne i jednoznaczne interpretacyjnie przykłady zostaną zaklasyfikowane do trzech grup semantycznych, które ukażą charakter leksyki oraz te dziedziny bytu i życia miejscowej ludności, w których elementy polskie pozostały. Po każdym przykładzie jednostki polskiej zostanie przytoczony ekwiwalent czeski oznaczony skrótem „cz.”.

Do pierwszej grupy (I) należą:

1. Różnorodne czynności: *pušťat* ‘puszczać’, cz. *pouštět*; *hušťat* ‘huścić’, cz. *houpat*; *kantovat* ‘wyrównywać’, cz. *vyrovnávat*; *rabunk* ‘rabunek, kradzież’, cz. *loupež*; *macat* ‘macać’, cz. *hmatat*; *mišat* ‘mieszać’, cz. *míchat*; *pisat* ‘pisać’, cz. *psát*; *podobat se* ‘podobać się’, cz. *líbit se*; *otrut* ‘otruć’, cz. *otravit*; *porvat* ‘złapać, wziąć’, cz. *chytit*; *šarpat* ‘szarpać’, cz. *potrhat*;

2. Jedzenie, rośliny: *bryja* ‘zupa biednych’, cz. *nějaký druh polévky*; *lura* ‘czarna kawa bez mleka, współcześnie niesmaczny napój’, cz. *brynda*; *rolmops*

³² D. Záruba, *Ostravsky slovník*...

³³ Celowo używam deminutywnej formy leksemu słownik, ponieważ ta monografia nie stanowi kompleksowego opracowania leksykograficznego, a została stworzona przez pasjonata języka Ostrawy, komentatora sportowego Dalibora Zárubę na podstawie tekstów odnoszących się do Ostrawy oraz słowników narzeczy czeskich.

³⁴ Po przefiltrowaniu danych przez ČJA zostały odrzucone następujące leksemy: *stolek*, *hrabky*, *nožice*, *komiňář*, występujące w narzeczach śląsko-morawskich.

³⁵ *Český jazykový atlas*, <https://cja.ujc.cas.cz/> [dostęp: 10.03.2018].

³⁶ Wytłuszczone fonemy sygnalizują gwarową fonetykę tych jednostek.

‘rolmops, rodzaj śledzia’, cz. *zavináč*; *vod’anka* ‘rodzaj zupy’, cz. *polévka*; *kawal* ‘kawałek chleba’, cz. *kus*; *pětruška* ‘pietruszką’, cz. *petržel*; *pokřiva* ‘pokrzywa’, cz. *kopřiva*;

3. Stany człowieka: *markotny* ‘markotny’, cz. *být nesvůj, zdrchaný*; *navany* ‘pijany’, cz. *opilý*;

4. Określenia człowieka: *cymbal* ‘głupek’, cz. *blbec*; *guvňor* ‘trywialny, niemyślący człowiek’, cz. *blbec*; *paskudny* ‘paskudny’, cz. *mlsný*; *pěrun* ‘łajdak’, cz. *ničema*; *pijus* ‘pijak’, cz. *piják*; *připity* ‘podpity’, cz. *podnapilý*; *gibky* ‘żwawy, rześki’, cz. *hbitý*; *urviš* ‘urwis’, cz. *rváč*; *fajny* ‘fajny’, cz. *fešný*;

5. Nazwy zawodów: *koval* ‘kował’, cz. *kovář*; *kelner*, *kelnerka* ‘kelner’, cz. *číšník*;

6. Meble, naczynia, przedmioty codziennego użytku: *łyżka* ‘łyżka’, cz. *lžice*; *tacka* ‘rondel’, cz. *kastrol*;

7. Przedmioty gospodarcze, narzędzia: *kopačka* ‘motyka’, cz. *motyka*; *drabina* ‘drabina’, cz. *žebřík*; *kelňa* ‘kielnia’, cz. *zednická lžice*; *kylof* ‘kilof’, cz. *krumpáč*; *klej* ‘klej’, cz. *lepidlo*; *lancuch* ‘łańcuch’, cz. *řetěz*; *pudlo*, *pudelko* ‘pudło’, cz. *krabice*; *ručka* ‘rączka, uchwyt’, cz. *držadlo*;

8. Ubrania: *but* ‘but’, cz. *bota*;

9. Części domostw i zakładów: *gaňek* ‘ganek’, cz. *předsiň*; *kuzňa* ‘kuźnia’, cz. *kovárna*;

10. Części ciała: *nerky* ‘nerki’, cz. *ledviny*; *skura* ‘skóra’, cz. *kůže*;

11. Nazwy zwierząt: *kot* ‘kocur’, cz. *kočka*; *kret* ‘kret’, cz. *krtek*; *ščur* ‘szczur’, cz. *krysa*;

12. Różne: *bajzel* ‘nieporządek’, cz. *nepořádek*; *bebechy* ‘starocie, niepotrzebne rzeczy’, cz. *starožitnosti*; *drobjazg* ‘drobiazg’, cz. *drobnost*; *kropelka* ‘kropla’, cz. *kapka*; *lalka* ‘lalka’, cz. *panenka*; *lyk* ‘łyk’, cz. *hlt*; *patyk* ‘klocek, tyśiąc złotych’, cz. *klacek*.

Do pierwszej grupy elementów polskich w gwarze miejskiej Ostrawy należy leksyka o charakterze potocznym, pospolitym i codziennym, która nominuje podstawowe rzeczy używane na co dzień przez użytkowników dialektu. Leksyka ta reprezentowana jest przez pola tematyczne, to jest: jedzenie, meble, naczynia, przedmioty codziennego użytku, ubrania, nazwy zwierząt oraz pozostałe.

W grupie odnajdujemy również leksemy dotyczące przedmiotów gospodarczych i narzędzi pracy, które mogą świadczyć, że leksyka polska znajdowała się poniekąd w sferze terminologii specjalistycznej (oczywiście na pierwszym miejscu należy uplasować większe nasilenie zapożyczeń z języka niemieckiego) i była na poziomie kilku jednostek bardziej ekspansywna, dublując terminologię niemiecką — na przykład *kylof* ‘kilof’, cz. *krumpáč*; *kelňa* ‘kielnia’, cz. *zednická lžice*; *drabina* ‘drabina’, cz. *žebřík* — związaną z górniczym i przemysłowym fachem społeczeństwa Ostrawy. Podobną sytuację obserwujemy również w grupie nazwy zawodów, w której elementy polskie mają swoje ekwiwalenty rodzime, które po raz kolejny są zastępowane — na przykład *koval* ‘kował’, cz. *kovář*.

Warto również zwrócić uwagę na obecność w tej grupie leksyki odnoszącej się bezpośrednio do człowieka, do jego wyglądu zewnętrznego, a także, co szczególnie istotne, stanu psychicznego oraz jego zachowań (por. liczne wartościujące nazwy osoby nietrzeźwej).

Kolejną grupę (II), mniej znaczącą z naszego punktu widzenia, stanowią elementy gramatyczne dialektu, zawierające zaimki, partykuły oraz rzeczownik lub (w zależności od klasyfikacji) liczebnik *paru* oraz przysłówki i wyrażenia adwerbialne:

13. Elementy gramatyczne: *čemu* ‘dlaczego’, cz. *proč*; *nech* ‘niech’, cz. *ať*; *oto* ‘tutaj, zaimek wsk.’, cz. *zde, tady*; *paru* ‘kilkoro, ileś’, cz. *několik*;

14. Przysłówki i wyrażenia adwerbialne: *za ten čas* ‘w tym czasie’, cz. *mezitím*; *na oklep* ‘na boso’, cz. *naboso*.

W grupie trzeciej (III) znajdują się wulgaryzmy oraz związki wyrazowe czy frazeologiczne, również z elementem wulgarnym. Jednostki te stanowią wartościujące nominacje konfliktowych zachowań międzyludzkich, a także przejawy tekstów o charakterze agresywnym z silnym ładunkiem emocjonalnym. Trudna jest odpowiedź na pytanie, czy leksyka ta ma pochodzenie polskie, ponieważ większość z zaprezentowanych leksemów możemy klasyfikować jako ogólnosłowiańskie, o czym świadczą między innymi prasłowiańskie rdzenie — na przykład **pizda*, **xujъ*, **jěbati*.

15. Wulgaryzmy: *dupa* ‘pośladki’ cz. *prdel*; *pizda* ‘pizda’, cz. *píča*; *pěrdolit* ‘wymyślać coś’, cz. *vymýšlet si*; *piznut* ‘pizdnąć, uderzyć’, cz. *uhodit*; *přejebat cosik* ‘przegrać coś’, cz. *prohrát*; *sračka* ‘biegunka’, cz. *průjem*; *zchujet* ‘zchujeć, zgłupieć’, cz. *zblbnout*; *zjebat* ‘popsuć, opierdzielić’, cz. *porouchat*; *guvno* ‘gówno’, cz. *hovno*; *chuj* ‘chuj’, cz. *kokot*; *chujowina* ‘głupota, pierdoła’, cz. *krávovina*;

16. Związki wyrazowe z elementem polskim: *chuj z tym!*; *v ty pjaty*; *zaleži, jak leži*; *brały mě mory*; *vajco se robi chtřejši, jak kura*; *holaj duša, pekla nima!*; *pša krev*; *popij vudky, bo čas krutky*.

Interesujące w tej grupie są wyrażenia nieistniejące w języku polskim, ale tworzone na modłę polską, na przykład *popij vudky, bo čas krutky*; *brały mě mory*.

Konkludując, należy pokreślić, że ważna wydaje się odpowiedź na następujące pytanie: czy przedstawiony materiał to synchroniczny polonizm, czy raczej „polska” pozostałość po złożonych kontaktach językowych?

Przeanalizowany materiał oraz złożona problematyka historyczno-kulturowa Zaolzia skłania nas do stwierdzenia, że mamy tu raczej do czynienia z polskimi pozostałościami po szeroko używanych tam dialektach o charakterze polskim, a nie typowymi zapożyczeniami jak w wypadku innych dialektów.

Przedstawiony materiał polski oraz niektóre wyniki rozważań pozwalają, jak się wydaje, na sformułowanie pewnych konkluzji. Zaobserwowane w wypadku DMO zjawisko obecności elementu gwarowego (polskiego/śląskiego) jest dobrą ilustracją niektórych procesów zachodzących w żywiole i materii językowej w momencie powstawania („zawijazowania się”) i rozwoju samego DM. Za każdym razem zachodzi proces ścierania się elementów gwarowych z niektórymi posta-

ciamy „języka miasta”. W takim zderzeniu możemy przypuszczać, że górę bierze zawsze język miasta, który (ze względu na swój wyższy status społeczny) podporządkowuje sobie warstwę gwarową, niwelując tym samym podłoże gwarowe. Taki „zanik” gwarowości ma miejsce w sytuacji jednorodności językowej. Gwarowy substrat obcy (przede wszystkim słownictwo) może, jak w wypadku DMO, stale pozostawać na powierzchni, nadając dialektowi cechy szczególne i interesujące nie tylko z językoznawczego punktu widzenia.

Bibliografia

- Český jazykový atlas, <https://cja.ujc.cas.cz/> [dostęp: 10.03.2018].
- Dejmek B., *Postavení městské mluvy v současné jazykové situaci*, „Naše řeč” 4, 1978, nr 61.
- Dvorník P., Kopřiva P., *Velký slovník hantecu*, Brno 2013.
- Furdal A., *Materiały do kwestionariusza do badań dialektów kulturalnych i miejskich w Polsce*, „Rozprawy Komisji Językowej WTN” 1973, nr 9.
- Furdal A., *Podział polskich dialektów miejskich*, „Rozprawy Komisji Językowej WTN” 1966, nr 6.
- Gruchmanowa M., Witaszek-Samborska M., Żak-Święcicka M., *Mowa mieszkańców Poznania*, Poznań 1986.
- Hobzej N., red., *Leksikon l'vivs'ij: považo i na žart*, L'viv 2009.
- Juszczak B., *Gwara warszawska jako medium w procesie zapożyczania z języka rosyjskiego do polszczyzny*, „Slavica Wratislaviensia” 165, 2017.
- Juszczak B., *Przysłówki i wyrażenia adverbialne pochodzenia rosyjskiego w języku polskim (I)*, „Slavica Wratislaviensia” 166, 2018.
- Karaś H., *Germanizmy leksykalne w Kronikach Lwowskich Jana Lama*, „Poradnik Językowy” 1989, nr 9–10.
- Krčmová M., *Běžně mluvený jazyk v Brně*, Brno 1981.
- Krčmová M., *Nad mluvou města Brna*, [w:] *Mesto a jeho jazyk*, red. S. Ondrejovič, Bratislava 2000.
- Kurkowska H., *O języku Warszawy*, [w:] *Współczesna polszczyzna: wybór zagadnień*, Warszawa 1981.
- Kurzowa Z., *Polszczyzna Lwowa i kresów południowo-wschodnich do 1939 roku*, Kraków 2006.
- Nováček O., *Brneňská plotna*, Brno 1929.
- Osowski B., *Germanizmy leksykalne w gwarze miejskiej Poznania i brneńskim hantecu*, „Slavia Occidentalis” 70, 2013, nr 1.
- Seifert-Nauka I., *Zapożyczenia niemieckie galicyjskiej gwary żołnierskiej w dawnym dialekcie miejskim Lwowa*, „Rozprawy Komisji Językowej WTN” 1987, nr 18.
- Skulina J., *Ostravská mluva*, Ostrava 1979.
- Slovník nespisovné češtiny*, red. J. Hugo, Praha 2009.
- Słownik gwary miejskiej Poznania*, red. M. Gruchmanowa, B. Walczak, Warszawa-Poznań 1999.
- Słownik naszych dziadków Bałaku lwowskiego*, <http://www.czyszki1350.republika.pl/sloownik.htm> [dostęp: 6.03.2018].
- Šrámek R., *Jak se proměňují slezská nářečí*, [w:] *Český jazyk na přelomu tisíciletí*, red. F. Daneš, Praha 1997.
- Šrámek R., *Labyrintem vlastních jmen a nářečí*, Brno 2016.
- Wieczorkiewicz B., *Słownik gwary warszawskiej XIX wieku*, Warszawa 1966.
- Wilkoń A., *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*, Katowice 2000.
- Záruba D., *Ostravský slovník*, Ostrava 2007.

Foreign language elements in the urban dialects of some Slavonic cities and the urban dialect of Ostrava

Summary

The article researches foreign language elements in the urban dialects of a few Slavonic cities. Those elements can function in urban dialects in different ways. In the urban dialects of Warsaw, Poznan, Lviv and Brno they appear as a result of lexical borrowings, which are caused by contacts between groups of citizens of different nationalities. In this situation a Czech city, Ostrava, stands out: all of the Polish elements in its urban dialect are proof of maintained remains of a Polish foundation. Those are still vivid marks of multiple and complex lingual contacts and historical events in the area of Zaolzie.

Keywords: urban dialect, language of a city, lexical borrowings, lingual contacts, urban dialects dictionaries

Иноязычные элементы в городских диалектах некоторых славянских городов в частности городском диалекте Остравы

Резюме

Статья посвящена проблематике иноязычных элементов в городских диалектах некоторых славянских городов. Иноязычные элементы могут проникать в городские диалекты различными путями. В городских диалектах Варшавы, Познани, Львова и Брна они появляются как результат классических заимствований, как итог контактов групп горожан различных национальностей. В этом плане чешская Острава стоит особняком, так как все польские элементы этого городского диалекта представляют собой сохранившиеся остатки польского субстрата. Это ещё живые следы сложных языковых контактов и исторических событий на территории так называемого Заользия (чешс. Zálší).

Ключевые слова: городской диалект, язык города, заимствования, языковые контакты, словари городских диалектов